

Ács Norbert

SENKI SEM MENEKÜL, PAJTIKÁK!⁴⁸

Érdekházasság, avagy az orosz vásári hős párválasztása

A 19. századi Petruska esetében a társadalmi felemelkedés nehézségei fogalmazódnak meg a leánykérés aktusán keresztül. A gyermek és a feleség hiánya társadalmi pozíciójával is szervezettebb összefüggést mutat, mint nyugat-európai társainál. Az érdekházasság leplezetlen szándéka az orosz szövegekben is megjelenik, és pontos képet kapunk a főhős szociális helyzetéről. Az a városba érkezett vidéki fiú, aki gyorsan rákap az italtal és szentimentális dalocskákat énekelve alkalmi munkákból próbálja fenntartani magát, az 1840-es évektől az orosz nagyvárosokba beáramló parasztság reprezentatív figurája. A zömmel családjukat hátrahagyó, erős vidéki kötődésű fiatal férfiak számaránya mindenképpen hatással volt a szórakoztató műfajokra.

A bábjátékokban a menyasszony különböző neveken jelenik meg, magyar fordításban általában Libuskának hívják. Zsémbeskedik, csúnyán beszél, és ő is megvívja a maga háztartási küzdelmeit. Később, a 20. századi lepuhított gyermekváltozatban már a gazdag kereskedő apa árnyékából kitörni vágyó kamaszlányként tűnik fel, aki, áthágva minden társadalmi szabályt, hozzámenne egy szegényparaszti sorból származó cselédhez. A házasság parabolává válik, politikai és ideologikus üzenettel. A bábjáték a társadalomszerkezet sematikus bírálataig terjed csupán. Libuska ízlése férjválasztás tekintetében a későbbi kommunista modernizációval harmóniában változott, de öltözködését még mindig a 19. századi „reakciós” női divat groteszk módon túldíszített ízléstelensége uralja. Olykor parasztruhában megy férjhez, de akkor is rózsaszín ing, zöld szoknya, vörös sál, kis darabka muszlinfátyol egészíti ki a mindenkor vitatható esztétikájú menyasszonyi ruhát.

A korai változatokban a menyecske évődik a férjjel, táncol, míg Petruska meg nem öli. A későbbi változatokban már megelégszik a veréssel is. A veredések sorozata adja a játék magvát, s ez pontosan mutatja a populáris kultúrának azt a tendenciáját, amely a késő 18. és korai 19. században az asszonyt, a női alakot teszi meg gúnyolódása elsődleges tárgyául. A nagyvárosi élet szabadossága és a köz erkölcsök lazulása eleve féltékenységet szíthatt, ugyanakkor talán ennél is hangsúlyosabb, hogy a gépesítés, a termelés növekedése és a szaktudásra irányuló igény csökkenése megbomlasztotta a tradicionális iparosi életvitelt, így a nők is munkába kényszerültek. A hagyományosan még aggregény iparossegédi kultúra összeütközésbe került a házasságot új realitásával, hiszen a fent említett okok miatt sok iparossegéd nem tudta megszerezni a mester státuszt, mégis megházasodott, ugyanakkor nem tudta eltartani feleségét és gyermekeit egy bizonytalan segédi fizetésből. A nő jövedelmére is szükség lett. Ez pedig csak erősítette a konfliktust a függetlennedni vágyó, keresőképes asszony és frusztrált férje között.

Aszexualitás, avagy a nők hiánya a vásári bábjátékban

Az emblematikus hazai vásári bábhős, Vitéz László mellett egészen a legutóbbi időkig nem találunk női figurát. Lászlónk nőkhöz való viszonya már azért is különleges, mert a főhősünknek még anyja sincs: csak nagymamucikája van. Örök gyermeki alakja nem igazán szerelmes típus, a Korngut-Kemény örökség Vitéz Lászlója fáradhatatlan erejét a földi csetepaték helyett elsősorban transzcendens félelmeink legyőzésére használja. Palacsintasütőjével mindenekelőtt az Ördögöt és a Halált püföli megállíthatatlanul.

48 Részletek Ács Norbert: *Senki sem menekül, pajtikák!* című DLA-doktori dolgozatából (Színház és Filmművészeti Egyetem, 2019)

A figura, akárcsak Pulcinella, egyenes vonalú, egyszerű öltözetet visel – ellentétben ezzel komplex személyiségét –, csakhogy az ő ruhája és fríg sapkája teljesen piros. A korábban már hangsúlyozott további különbség, hogy – mint minden magyar vásári bábkarakter – nem csipog, hanem egy sajátos gyermeknyelven ugyan, de szavakkal kommunikál. László a gazdája szerelmi életét gyakran ironikus távolságtartással kommentáló Kasperl humorát is elhagyja. Lényeges azonban, hogy Don Juan vagy Faust szolgáljaként Kasperl csupán egy kísérő motívum örököse. A Magyarországra is eljutott német eredetű, sziléziai bábos dinasztiák esetében, Hinczék városligeti marionett játékaiban és Glasenapp Henrikné népligeti kesztyűs előadásáiban már egyértelműen megfigyelhető egy sajátos „kontraszt-dramaturgia”. Vagyis

a vándorbábjátékosok kezeiben az eredeti Faust vagy Don Juan-játék belső egyensúlya megbillen a szolgál, Kasperl vagy a Pesten már Vitéz Lászlónak hívott „vidám személy” irányába. A népligeti változat Faustusát (aki itt orvos) szolgálja, László, úgy menti ki a „Vén Piszto” patái közül, hogy szisztematikusan kivégzi ördögi ellenfeleit. Agressziója még Punchra emlékeztet. Kasperl-László, ez a nőtlen, cinikus figura a reménytelen és boldogságkereső értelmiségi ellentétjeként átveszi a színpadon a hatalmat, és egyre inkább egy halovány „keret-funkciót” hagy csupán a címszereplőnek. E folyamat során az eredeti eszmei-világnézeti gondolat is elhalványul, illetve olyan primitív közhelyé egyszerűsödik, amelynek értelmében „aki az ördöggel szövetkezik, az pórul jár”. Az előadások címét változatlanul hagyták, mert

Punch és a színpadi nézők

Punch és a sárkány

közismertségük „behúzta” a publikumot, de az igazi csalétek a – német nyelvterületen Kasperl, az osztrákoknál Hanswurst, a pesti német nyelvű városrészekből a ligetben már Vitéz Lászlóvá honosodott – komikus figura volt.

A Hincz-család hagyatékából fennmaradt soroksári Doktor Fauszt nagy betegen ifjúságról, szerelemről és gazdagságról álmodik. Az élet kozmikus nagyságú kérdéseiről filozofálgató vidéki körorvos történetének folytatásában mellékszereplőként megtalálhatjuk még Kasperl feleségét, Gretchent. Talán jól mutatja családi életének problémáit és menekülését a hétköznapiak elől, hogy számára a cselekedeteinek jutalmaképpen megkapott álomállást jelenti az, hogy kinevezik Soroksár éjjeliórájára. A templomtoronyban, jó távol természetes oldalbordájától és pirospozsgás csemetéitől már fennhangon óvogatja megszenvedett tapasztalással szerzett bölcsességeit: „Óvakodjunk a szépasszonyoktól, és kerüljük a gondokat. Egy jó kis májas hurka meg egy krigli sör többet ér, mint az álmodozás vagy a kéjszóvárgás.”

A kesztyűs vásári bábalak Vitéz Lászlójának esetében a komikus karakter kontúrijaiban még megtartja a szolgálai státust, de már nincs mellette a transzcendenciával örökké perlekedő Faust vagy a szerelemből kiábrándult Don Juan, így a női alakok is elhalványulnak. Fiatalodik bohócos karaktere is. Az étel hangsúlyosabbá válik az italnál, a legfőbb örömet a pihenés és a lustálkodás jelenti, nem pedig a szexuális vágyak mihamarabbi kielégítése, mint Punch esetében.

Mindazonáltal maga a női alak nem tűnik el teljesen a Korngut-Kemény hagyományban sem. A „Papa” által lejegyzett *Vitéz László és a síró baba* című etűdben a főhős a rendezői bal szélén álló csárdából érkezik egy csillapíthatatlanul zokogó csecsemővel a karjaiban. A jelenet nem ad pontos választ, hogy a gyermek László dionüszoszi mámorának gyümölcse-e, vagy esetleg csupán egy ideiglenes pesztrálási szerepkör tétova pillanatát látjuk. Mégis fontos állomás, mert pontosan mutatja, hogy a kesztyűs vásári bábjáték itthoni változatába beáramlik néhány motívum a marionett Kasperltől

nyugatra fekvő színházi világból is. László természetesen nem végzi ki a gyermeket. Kicsiny csengettyűvel próbálja elterelni a baba figyelmét és megszüntetni a permanens oázást, majd egy cumisüveggel igyekszik elaltatni. Miután nagy nehezen sikerül, egy öregasszony jelenik meg, aki a kisgyermek párnáját akarja elrabolni. Az álomlopó banya nem Judy közép-európai reinkarnációjának tűnik, inkább a Jancsi és Juliska vasorrú boszorkányára emlékeztet. Különösen bizarrá és félelmetessé teszi az alakot, hogy néma. A kesztyűs játékokra kevésbé jellemző, hogy a figurát nem kíséri semmiféle akusztikai tér. László ebben az esetben a jó öreg palacsintasütője helyett egy méretarányosan szintén nem passzoló kalapáccsal üti addig a banyát, míg az ki nem nyúlik a paraván közepén. A tetemet a tudatalattiból előkúszó krokodillal eteti meg. Az előadás pikareszk, illogikus szerkezete végül is nem áll össze történeté, pontos példája a vásári bábjátékokra különösen jellemző laza dramaturgiának. Hagyományait tekintve is bizonytalanabb szállakkal kötődik a hazai tradícióhoz, hiszen egyébként hulló, illetve, mint mondtuk, nők ritkán kapnak szerepet Vitéz László világában.